

УДК 342.721

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-1-13-19>**Катеринчук Катерина Володимирівна,**

доктор юридичних наук, доцент

(Поліський національний університет, м. Житомир)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6700-2831>

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ ТА ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН

В статті розглянуто деякі проблемні моменти, з якими стикаються близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, щодо їх гарантованих прав законодавством України, а саме: надання безоплатної правничої допомоги; повернення військовою частиною особистих, цінних речей та документів зниклих безвісти за особливих обставин. Здійснено науково-практичну характеристику окремих положень чинного законодавства в цій сфері та визначено проблемні аспекти їх реалізації.

Ключові слова: зниклі безвісти за особливих обставин, права близьких родичів осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, права членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, надання безоплатної правничої допомоги, повернення (охорона) особистих та цінних речей, документів зниклих безвісти за особливих обставин.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день великий відсоток військовослужбовців перебувають у статусі «зниклий безвісти за особливих обставин». За даними, що оприлюднюються представниками органів державної влади – це близько 63 тисяч осіб. У статті окреслено проблемні моменти деяких положень чинного законодавства України у сфері захисту прав близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин та визначено шляхи їх вирішення, а саме: надання близьким родичам та членам сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин безоплатної правничої допомоги; повернення військовою частиною особистих, цінних речей та документів зниклих безвісти за особливих обставин інші питання.

Тому, **метою статті** є аналіз проблем з якими стикаються близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин та шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки, особливо з моменту повномасштабного вторгнення росії на територію України, здійснюється наукові розробки та дослідження щодо: правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; правового регулювання суспільних відносин, що пов'язані із набуттям правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; пошуку, обліку, розшуку таких осіб, а також їх правовим та соціальним захистом.

Проблемними питаннями правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин займалися: Д. Бойчук, В. Гожій-Демиденко, І. Голубенко, О. Зайчук, В. Журавський, Н. Камінська, А. Кличкова, І. Колошко, О. Мазурок, А. Мірошніченко, М. Перепелиця, Л. Приполова, Л. Фесечко, А. Філіппова та інші науковці. Зокрема вкрай актуальним залишаються питання щодо правового та соціального захисту близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Висвітлення цих та інших пи-

тань дозволить глибше проаналізувати ефективність захисту прав близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, гарантувати їм захист в економічній, соціальній сферах та сприятливі умови для реалізації цих прав. Питання наявності досліджень та публікацій провідних науковців та практиків, які безпосередньо стосувалися висвітлення проблемних питань, з якими стикаються близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, залишаються відкритими.

Виклад основного матеріалу. У Конституції України проголошено найвищою соціальною цінністю – людину, її життя і здоров'я, (ст. 3) та обов'язок держави забезпечувати їх охорону (ст. 49) всіма правовими засобами [1, с. 9]. Виходячи з цього, особливу увагу слід приділити вирішенні проблем, що виникають у близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, щодо захисту їх прав та прав зниклих безвісти за особливих обставин – право на безоплатну правничу допомогу.

Право на захист інтересів близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, визначено Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» [2], що суб'єктом права на безоплатну первинну правничу допомогу згідно з Конституцією України та цим Законом мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України (ст. 8). У п. 17 ч. 1 ст. 14 цього ж Закону у переліку суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу зазначено наступну категорію осіб – «ветерани війни та члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, члени сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України, особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, – на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону». Отже, близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, не визначені

як такі, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, хоча ця категорія осіб також потребує державних гарантій, що полягають у створенні рівних можливостей для доступу до правосуддя.

У частині 2 статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», наголошено, що особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу на час позбавлення особистої свободи та після звільнення у зв'язку із захистом прав і законних інтересів, порушених через позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України» [3]. Виникає запитання, яким чином особа, яка позбавлена особистої свободи та знаходиться на території агресора, може скористатися даною гарантією? Однак у ч. 3 ст. 2 зазначено, що дія цього Закону поширюється на членів сімей громадян України, стосовно яких у визначеному цим Законом порядку встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України. Отже, таким правом можуть скористатися виключно «члени сім'ї», а інша категорія «близькі родичі» позбавлена цієї можливості. Тому пропонуємо, всім мобілізованим та особам, які прийняті на військову службу за контрактом в обов'язковому порядку, заключити (укласти) письмову довіреність, «що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі» (ст.ст. 244, 245 Цивільного кодексу України) [4].

Проблемним питанням також є повернення військовою частиною особистих та цінних речей, документів зниклих безвісти та його регулювання на законодавчому рівні. Розділом 1, пункту 1.2 Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України (далі – Інструкція), визначено одне із основних завдань обліку особового складу, а саме:

– сповіщення членів сім'ї або близьких родичів військовослужбовців чи працівників, які померли (загинули), зникли безвісти, у тому числі зниклих безвісти за особливих обставин (далі – зникли безвісти), захоплені в полон або заручником, інтерновані в нейтральній державі про місце, дату, причину (обставини) його смерті (загибелі), зникнення безвісти, захоплення в полон або заручником, інтернування, видача документів, необхідних для призначення пенсії (допомоги) і надання пільг, установлених законодавством [5]. Однак наразі дане завдання ігнорується працівниками військових частин. Так, наприклад, близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин військової частини А4935 (150 ОМБр) вже 7-й місяць поспіль не можуть отримати відповідні документи, що необхідні для призначення пенсії (допомоги) і надання пільг, установлених законодавством, а саме довідок форми 5, 6, 12 та ін. Проблемним в цьому питанні є те, що для отримання довідок потрібно робити запити через ТЦК та СП, які надходять системою електронного документообігу (СЕДО). Військова частина формує та відправляє потрібний документ адресату, тому це може бути причиною такого тривалого часу для отримання довідок або небажання представників військової частини дотримуватися вимог чинного законодавства в частині термінів виконан-

ня запиту. Отже, термін оформлення та адресування відправлення здійснюється спеціальними засобами зв'язку, які надсилаються через Головне управління урядового фельд'єгерського зв'язку Державної служби спеціального зв'язку. Як показує практика, це від місяця і більше, з моменту подачі запиту через ТЦК та СП, тому можна зробити висновок (на прикладі проведеного опитування близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин військової частини А4935 (150 ОМБр) – пояснення автора), що деякі військові частини не дотримуються чинного законодавства, що призводить до порушень прав близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Ще одне питання, яке потребує обговорення, це термінологія, яка міститься у сповіщенні та не зовсім відповідає існуючим реаліям. Так сповіщення сім'ї складатиметься командиром військової частини у двох примірниках. Розділом 6 п. 6 Інструкції визначено, що «перший примірник надсилається до відповідного ТЦК та СП за місцем проживання (перебування) сім'ї (близьких родичів) військовослужбовця (якщо місце проживання (перебування) сім'ї (близьких родичів) невідоме або він не мав сім'ї (близьких родичів), – до ТЦК та СП за місцем призову (прийняття) на військову службу чи останнього місця проживання військовослужбовця) протягом доби після отримання достовірної інформації про його смерть (загибель), захоплення в полон або заручником, а також інтернування у нейтральній державі або зникнення безвісти». Виникає питання, яким чином командування військовою частиною може гарантувати «достовірність інформації»? Опитування близьких родичів та членів сім'ї осіб зниклих безвісти за особливих обставин військовослужбовців 150 ОМБр військової частини А4935, які намагалися отримати інформацію від представників військової частини, дає можливість зробити висновки, що командування або не знає долю військовослужбовців, які вийшли на позицію, або свідомо її приховують. «Проблемним в цьому питанні є те, що зниклі безвісти військовослужбовці – це люди, які або потрапили в полон, або поранені (і військова частина за певних обставин не знає їх долю, наприклад, такого військового могла евакуювати інша бригада та інше), або полегли воїни, тіла яких знаходяться на окупованій території та їх не можна повернути, або ще не проведена ідентифікація тіла та інші випадки» [6]. Отже, як бачимо, поняття «зниклий безвісти» є великим по змісту, вміщує (може вміщувати) в себе інші «поняття-статуси» і відповідно інформація від військової частини не може вважатися достовірною, а тому потребують уточнення деякі положення законодавства в цій сфері.

Також в Інструкції не в повній мірі врегульовано питання повернення особистих, цінних речей, грошей, особистих документів, що підтверджують особу, громадянство та трудової книжки. «Облік померлих (загиблих), захоплених в полон або заручниками, а також інтернованих або зниклих безвісти працівників, відправлення їх особистих та цінних речей, грошей, особистих документів здійснюється в порядку, установленому для військовослужбовців. Особисті та цінні речі, гроші, особисті документи, що підтверджують особу і громадянство, трудова книжка (за наявності) померлого (загиблого) працівника передаються його сім'ї (близьким родичам)» (п. 21 Інструкції) [5]. Дискусійними, на наш погляд, є те, що законодавство визначає велику кількість понять (речі, документи, гроші), які

належать військовослужбовцю та порядок їх охорони (зберігання). Відповідно до Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» (далі – Закон) за зберігання особистих речей військовослужбовців відповідають: сержант із матеріального забезпечення роти (батареї), старшина роти (батареї) (п. 121 Закону), черговий роти (п. 310 Закону), днювальний роти (п. 313 Закону). Особисті речі військовослужбовців роти приймаються за описом та зберігаються у спеціальній кімнаті для зберігання майна роти. Відповідно до вищезазначеного зберігання (охорони) підлягає виключно особисті речі, на відміну від грошей, цінних речей та документів. У такому випадку, по-перше, керівництво військової частини не здійснює (не забезпечує) охорону іншого майна (грошей, цінних речей та документів), яке може бути предметом правопорушення; по-друге, близьким родичам та членам сім'ї осіб зниклих безвісти за особливих обставин та полеглих воїнів, в кращому випадку, повернуть особисті речі. Як приклад, деяким родинам зниклих безвісти військовослужбовців 150 ОМБр не були повернуті взагалі речі або надійшла не повна їх частина (на прикладі проведеного опитування близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин військової частини А4935 (150 ОМБр) – пояснення автора).

Лише п. 232 Закону, врегульовано питання повернення особистих речей певної категорії осіб – призваних на військову службу. «Особисті речі осіб, призваних на військову службу (взуття, одяг, білизна), приводяться в порядок, упаковуються і відсилаються за рахунок військової частини за зазначеними цими особами адресами. За відправлення речей відповідає командир роти (окремого підрозділу)». Тому, чинне законодавство України потребує доопрацювання в частині повернення речей, не лише полеглих воїнів та призваних на військову службу, а також зниклих безвісти за особливих обставин та військовослужбовців, що перебувають в полоні.

Також проблемним питанням залишається «статус» документів осіб, зниклих безвісти військовослужбовців, а саме, «втрачені» документи військовослужбовців можуть стати засобом вчинення правопорушення – укладання цивільно-правових угод, здійснення банківських операцій, оформлення доручень та ін. Вирішення даної ситуації можливе у випадку анулювання або визнання недійсними, втрачені документи зниклого безвісти військовослужбовців, наприклад, бланку паспорту громадянина України. Втім на практиці виникає ряд проблем:

– по-перше, відповідно до «Положення про паспорт громадянина України» члени сім'ї або близькі родичі не зможуть це зробити, бо «про втрату паспорта громадянин зобов'язаний терміново повідомити центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства, який видає тимчасове посвідчення, що підтверджує його особу» [7];

– по-друге, анулювання документів також є проблемним із-за статусу особи, бо така особа не вважається померлою, а тому має всі права, гарантовані Конституцією та законами України (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти»);

– по-третє, у випадку анулювання бланку паспорту громадянина України, військова частина не зможе здійснити виплати грошового забезпечення сім'ям військовослужбовців зниклих безвісти. Однак враховуючи, що на даний час є велика кількість осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, дане питання вважається вкрай актуальним, тому можливий наступний алгоритм дій: члени сім'ї або близькі родичі зниклого безвісти за особливих обставин подають заяву до Національної поліції з роз'ясненнями, щодо неповернення військовою частиною документів військовослужбовця; після вивчення органами слідства матеріалів, члени сім'ї або близькі родичі отримують відповідь про неможливість встановити місцезнаходження документів; з якою можуть звернутися до Державної міграційної служби для анулювання документу – бланку паспорту громадянина України, однак остання дія анулює і виплати грошового забезпечення сім'ям військовослужбовців зниклих безвісти.

Таким чином, виникає потреба на законодавчому рівні врегулювати питання повернення особистих речей, документів тощо. Так як, близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин не можуть вчасно отримати відповідні документи, тому пропонуємо пакет документів необхідних для призначення пенсії (допомоги) і надання пільг (довідки форм 5, 6 та ін.) надсилати разом зі сповіщенням. Законодавчо визначити, що до переліку «особистих речей» мають обов'язково включатися цінні речі, гроші, особисті документи, що підтверджують особу і громадянство, трудова книжка та підлягають зберігання (охороні) належним чином. При поверненні «особистих речей» близьким родичам та членам сім'ї осіб, зниклих безвісти та призваних на військову службу, мають повертатися з описом (копією опису) за рахунок військової частини.

Висновки. Вже одинадцять років як Україна здійснює захист суверенітету та територіальної цілісності, з них три роки повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави. За цей час в українському законодавчому полі та в інших сферах мали б бути пропрацьовано ситуації, щодо: надання безоплатної правничої допомоги близьким родичам та членам сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; повернення військовою частиною особистих та цінних речей, документів зниклих безвісти за особливих обставин та полонених військовослужбовців. Однак ці та інші питання залишаються відкритими у науковому та «інформаційному» полі і потребують негайного вирішення. Запропоновано шляхи вирішення питань, що мають неузгоджений характер та неадаптовані до проблем сьогодення.

Список використаних джерел

1. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики : монографія. ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
2. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України. 02.06.2011. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#n78>.
3. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України. 26.01.2022. № 2010-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text>.
4. Цивільний кодекс України : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№. 40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?ed=20131011&find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%B5%D0%BD#o1292>.

5. Інструкція з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 15.09.2022 № 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-22?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD#w1_37.

6. Катеринчук К. В. Права близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: проблемні питання та перспективи вирішення. Слово національної школи суддів. 2024. № 4 (49). С. 6–15.

7. Положення про паспорт громадянина України. Затвердженого Постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 р. № 2503-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text>.

References

1. Katerynychuk, K. V. (2018). Zlochynty proty zdorovia osoby: problemy kryminalno-pravovoi teorii ta praktyky [Crimes against the health of a person: problems of criminal law theory and practice]. FOP Maslakov [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro bezoplatnu pravnychu dopomohu» [The Law of Ukraine «About free legal aid»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#n78> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst osib, stosovno yakykh vstanovleno fakt pozbavlennia osobystoi svobody vnaslidok zbroinoi ahresii proty Ukrainy, ta chleniv yikhnikh simey» [The Law of Ukraine «On the social and legal protection of persons who are recognized as deprived of personal liberty as a result of armed aggression against Ukraine, and their family members»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Tsyvilnyi kodeks Ukrainy». [The Law of Ukraine «Civil Code of Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?ed=20131011&find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%B5%D0%BD#o1292> [in Ukrainian].

5. Instruktsiia z orhanizatsii obliku osobovoho skladu v systemi Ministerstva oborony Ukrainy, zatverdzenoi nakazom Ministerstva oborony Ukrainy [Instructions on the organization of personnel accounting in the system of the Ministry of Defense of Ukraine, approved by the order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 15.09.2022 No. 280]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-22?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD#w1_37 [in Ukrainian].

6. Katerynychuk, K. V. (2024). Prava blyzkykh rodychiv ta chleniv simi osib, znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn: problemni pytannia ta perspektyvy vyrishennia [The rights of close relatives and family members of persons missing under special circumstances: problematic issues and prospects for resolution]. Slovo natsionalnoi shkoly suddiv, № 4 (49), 6–15 [in Ukrainian].

7. Polozhennia pro pasport hromadianyna Ukrainy. Zatverdzenoho Postanovoiu Verkhovnoi Rady Ukrainy [Regulations on the passport of a citizen of Ukraine. Approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated June 26, 1992 No. 2503-XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text> [in Ukrainian].

Katerynychuk Kateryna,

Doctor of Law, Associate Professor

(Polissia National University, Zhytomyr)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6700-2831>

PROBLEMS IN EXERCISING THE RIGHTS OF CLOSE RELATIVES AND FAMILY MEMBERS OF PERSONS WHO HAVE DISAPPEARED UNDER SPECIAL CIRCUMSTANCES

The article examines certain problematic aspects faced by close relatives and family members of persons missing under special circumstances regarding their rights guaranteed by the current legislation of Ukraine. At present, some legislative novelties remain inconsistent and unadapted to contemporary challenges, even considering the fact that Ukraine has been defending its sovereignty and territorial integrity for eleven years, including three years of full-scale invasion by the Russian Federation. Therefore, based on personal experience, the author attempts to highlight problematic aspects and propose solutions. Close relatives and family members of persons missing under special circumstances encounter the following issues: 1) provision of free legal aid to close relatives and family members of persons missing under special circumstances; 2) return of personal and valuable belongings, as well as documents, by the military unit to close relatives and family members of persons missing under special circumstances; 3) timely collection of genomic information from military personnel.

The article provides a scientific and practical analysis of certain provisions of the current legislation in the field of protecting the rights of close relatives and family members of persons missing under special circumstances.

Key words: missing persons under special circumstances, rights of close relatives of persons missing under special circumstances, rights of family members of persons missing under special circumstances, provision of free legal aid, return (protection) of personal and valuable belongings, documents of persons missing under special circumstances.